

Tomasz Piróg
AGH w Krakowie

LOKALNA POLITYKA SPOŁECZNA JAKO POLE INSTYTUCJONALNE

W artykule zdefiniowano lokalną politykę społeczną jako pole instytucjonalne. Obszar rozważań ograniczono do państw demokratycznych o zdecentralizowanym modelu rządów, implementujących zasady wielosektorowej polityki społecznej (*welfare pluralism*). Przedstawiono wymiary różnicujące pola instytucjonalne, zaczerpnięte z prac badawczych wykorzystujących perspektywę teoretyczną konflacji centralnych. Ponadto zaprezentowano główne korzyści i głosy krytyki związane z używaniem koncepcji pola do opisu mezo-społecznych układów interakcyjnych.

Słowa kluczowe: samorząd terytorialny; pole instytucjonalne; praca instytucjonalna; wielosektorowa polityka społeczna

Local Policy as Institutional Field

Abstract

In this paper we define local social policy as an institutional field, thereby limiting our analysis to the democratic entities possessing a decentralised mode of governance and implementing the principles of welfare pluralism in their social policy. The paper presents different dimensions that can be utilised to characterise institutional fields, which were drawn from the research based on the theory of central conflation. It discusses the benefits and shortcomings of using the concept of field to describe institutional diversity in mesosocietal interactions.

Keywords: local government; institutional field; institutional work; welfare pluralism

Ogólne cechy pola instytucjonalnego

Pojęcie pola w naukach społecznych upowszechniło się dzięki pracom Kurta Lewina i Pierre'a Bourdieu (Lewin 1939, 1951; Bourdieu i Wacquant 2001). Funkcjonuje ono w trzech znaczeniach jako: obszar analityczny o uproszczonych wymiarach (pole wyobrażone, np. pole szkolnictwa); organizacja sił wpływających na obiekty; pole konfliktu i działań strategicznych (Martin 2003). Tak rozumiane pola są związane z określonym kontekstem interakcyjnym. Dochodzi w nich do przenikania się endogennych i egzogennych oddziaływań społecznych,

które kształtują ludzkie praktyki. Objaśnienia zjawisk społecznych, które wykorzystują pojęcie pola, niekiedy kłócą się ze standardowym rozumieniem związków przyczynowych między obiektami i zmiennymi. Pole wpływa na obiekty, wytwarzając siłę pośredniczącą w relacji między nimi. W dodatku jest zauważalne wyłącznie za pośrednictwem obserwacji obiektów, gdyż bez nich jest niewidoczne ((Martin 2003).

W socjologii pojęcie pola jest używane do analizy interakcji zachodzących w mezospołecznych układach odniesienia. Warto jednak nadmienić, że podobna perspektywa badawcza występuje u autorów korzystających z takich metafor jak: środowisko instytucjonalne (Meyer i Rowan 1977); przestrzeń instytucjonalna (Rychard 2000); kontekst interakcyjny (Giddens 2003); sektor (Scott i Mayer 1983); pole sektorowe (Mannheim 1974); zestaw organizacji (Blau i Scott 1962; Evan 1966); rynek (Fligstein 1996); populacja organizacji (Aldrich 1979); pole interorganizacyjne (Warren 1967); pole organizacyjne (DiMaggio i Powell 1983); domena polityczna (Lauman i Knocke 1987); pole polityczne (Stone i Sandfort 2009); subsystem polityczny (Sabatier 2007); pole działań strategicznych (Fligstein i McAdam 2012).

We współczesnym dyskursie naukowym funkcjonuje szereg koncepcji łączących pole z porządkiem instytucjonalnym (por. Zietsma, Groenewegen, Logue i Hinings 2017). Definicję pola instytucjonalnego użytą w tym artykule zaczerpnąłem z dorobku Nan Lin. Według tej definicji „w ramach pola instytucjonalnego aktorzy (włączając jednostki, sieci i organizacje) rozpoznają, demonstrują oraz dzielą rytuały i zachowania, przestrzegają ograniczeń i ułatwień dyktowanych przez instytucje społeczne. [...] Z polem instytucjonalnym związany jest również proces instytucjonalnej definicji i strukturyzacji” (Lin 2001: 187–188). Tak zdefiniowane pola instytucjonalne są podstawowymi komórkami działania zbiorowego w społeczeństwie, a ich funkcjonowanie przypomina pola działań strategicznych znane z teorii pól Neila Fligsteina i Douga McAdama. Pole tego typu „jest porządkiem społecznym konstruowanym na poziomie mezospołecznym, w którym aktorzy (mogący być aktorami indywidualnymi i zbiorowymi) są nastrojeni do interakcji z innymi na bazie podzielanych (niekoniecznie konsensualnie) interpretacji dotyczących celowości pola, jego relacji z innymi polami (włącznie z tym, kto ma władzę i dłaczego) i reguł rządzenia legitymizujących działania w polu. [...] W stabilnym polu główni aktorzy są w stanie reprodukować siebie samych i samo pole przez odpowiednio długi okres czasu” (Fligstein i McAdam 2012: 9).

Powyższe spojrzenie na pola jest zakorzenione w teoriach konflicji centralnych (Giddens 2001, 2003; Bourdieu 1986, 2009). Pola określają sytuację aktora w społecznej strukturze dystrybucji władzy. „Posiadanie zaś owej władzy (kapitału) określa dostęp do specyficznych korzyści, o które toczy się gra w danym polu” (Bourdieu i Wacquant 2001: 78). Kapitały obejmują w tym uję-

ciu zasoby materialne i symboliczne. Ich wartość jest definiowana społecznie i ukazują swoje znaczenie w danym kontekście interakcyjnym. Pola są arenami walki o definicję prawomocnych zasad ich funkcjonowania. Jej wynik ma wpływ na definicję kapitałów i reguł interakcyjnych oraz oddziałuje na procesy strukturacji zachodzące w polu. Uczestnicy wspomnianych walk nie muszą werbalizować założeń, na których opiera się proces strukturacji społeczeństwa i aktora społecznego. Założenia te są zakorzenione w sferze *praxis* i podtrzymują spójność interakcji społecznych. Dlatego też udział w procesach instytucjonalnej redefinicji bywa nieodnotowany w świadomości dyskursywnej ich uczestników, albo obarczony zniekształceniami w postaci wtórnych racjonalizacji.

Przedstawioną charakterystykę pola instytucjonalnego warto uzupełnić o uwagę, że pola powstają samoistnie albo w wyniku działań państwa i zawsze posiadają pewien zakres wewnętrznej autonomii (Fligstein i McAdam 2012: 67). Pomiędzy polami może dochodzić do przemieszczenia aktorów, idei i zasobów. W polach występują napięcia wokół zasad strukturyzujących nierówności społeczne. Ewentualne „endogenne” transformacje tych zasad wpływają na przebieg praktyk społecznych i kształt matrycy strukturalnej w polu. Strukturacja danego pola może być również zależna od efektów procesów instytucjonalnych zachodzących w innych polach (tamże, s. 8–20).

Pole lokalnej polityki społecznej

Pojęcie pola stanowi atrakcyjną ramę interpretacyjną dla analiz lokalnej polityki społecznej w państwach demokratycznych, które dokonały decentracji władzy państwowej i wprowadziły wielosektorową politykę społeczną. Poniżej omówię pokrótce oba te wymiary, a następnie przejdę do definicji pola lokalnej polityki społecznej i opiszę napięcie między egzogennymi i endogennymi wpływami instytucjonalnymi występującymi w jego obrębie.

Zgodnie z definicją Guya Petersa, „decentracja rządzenia” stanowi sumę trzech procesów: a) dekoncentracji procesów decyzyjnych obejmującej tzw. rządzenie wielopasmowe i wielopoziomowe, czyli podejmowanie decyzji politycznych na podstawie mechanizmów współdecydowania; b) delegacji części kompetencji wykonawczych, także w stronę podmiotów niepublicznych; c) decentralizacji władzy publicznej i przekazania realnych prerogatyw władczych w ręce samorządów terytorialnych (Peters 2011: 111–118). Decentracja rządzenia zakłada również wprowadzanie w życie tzw. miękkiego prawa, w skład którego wchodzi przepisy tworzące szereg scenariuszy i zaleceń dla władz samorządowych, nienarzucające odgórnie jednego słusznego rozwiązania (tamże). Przepisy tego typu łączą się z obligowaniem administracji publicznej do

działania efektywnego ekonomicznie i politycznie, czyli takiego, które budziło by największą satysfakcję obywateli (Hausner 2002).

Wielosektorowa polityka społeczna jest zgodna z postulatem decentracji rządu (Grewiński 2009). Ciężar polityki społecznej przesuwają się w tym modelu w stronę promowania wśród obywateli postaw aktywnych i odpowiedzialnych, ducha oddolnej samoorganizacji, a także wzrostu znaczenia usług kosztem świadczeń. W ramach „gospodarki usług publicznych” (Ostrom 1994) część usług adresowanych do mieszkańców nie jest produkowana przez podmioty sektora publicznego. W zamian usługi te są kupowane na rynku podmiotów świadczących działalność gospodarczą lub zlecane organizacjom pozarządowym, w procedurach dedykowanych wyłącznie podmiotom trzeciego sektora. W drugim ze wskazanych rozwiązań zadania publiczne zlecane NGO-som są dofinansowywane lub finansowane w całości przez administrację publiczną. Jednocześnie dochodzi do częściowej „prywatyzacji odpowiedzialności” obywateli za jakość i przebieg polityki społecznej (Giddens 1999; Grewiński 2009). Wymusza to aktywną postawę obywateli w ubieganiu się o wsparcie państwa i sprzyja mobilizowaniu prywatnych zasobów do działań grupowych, ułatwiając finalnym beneficjentom usług publicznych dostęp do pluralistycznego zestawu wartości.

Państwo opiekuńcze wdrażające model wielosektorowej polityki społecznej rezygnuje z produkowania części usług. Zamiast tego stosuje mechanizmy konkurencyjności we współpracy z podmiotami komercyjnymi i NGO-sami. Działalność państwa podlega zatem prywatyzacji, ale w znaczeniu innym niż schumpeterowskie. W modelu tym władze państwowe zarówno na poziomie centralnym, jak i samorządowym mogą składać zamówienia na produkcję usług publicznych i definiować reguły działania „quasi-rynków”, na których toczy się konkurencja o środki publiczne służąca wyłonieniu najkorzystniejszych ofert (Friedman 1962; Hayek 2005)¹. Dochodzi do ewolucji rządu, ale nie do zaniku rządu, ponieważ władze państwowe nadal ponoszą odpowiedzialność polityczną za efektywność polityki społecznej. Ubocznym skutkiem prywatyzacji jest zwiększenie roli niepublicznych osób prawnych w systemach rządzenia. Przejmują one część kompetencji wykonawczych władz publicznych i dysponują wiedzą atrakcyjną dla urzędów, wpływając tym samym na planowanie i realizowanie polityk publicznych (Kulesza 2013).

W tym kontekście warto zauważyć, że państwa wdrażające wielosektorową politykę społeczną równoległe, drogą ustawową, wzmacniają polityczne znaczenie organizacji pozarządowych. Towarzyszą temu argumenty polityczne,

¹ Wyróżniamy tu dwa modele: pieniądze idą za klientem według stawek ustalonych przez władze publiczne lub władze publiczne zamawiają usługę dla danej społeczności u konkretnych oferentów wyłonionych drogą konkursów i przetargów (Friedman 1962; Hayek 2005).

które lokują trzeci sektor w tzw. społeczeństwie obywatelskim, oraz argumenty ekonomiczne łączące trzeci sektor z działalnością nie dla zysku (Grewiński 2009). W dyskursie naukowym występują również krytycy przedstawionego modelu rządzenia, którzy podkreślają związki tego sektora z rynkiem komercyjnym i powiązania prawnoinstytucjonalne łączące trzeci sektor z państwem, oraz przestrzegają, że dotacje publiczne dla sektora pozarządowego mogą prowadzić do rozproszonej etatyzacji społeczeństwa (Załęski 2012; Staniszkis 2003).

W przedstawionych warunkach politycznych pole lokalnej polityki społecznej przypomina „układ elementów w specyficznym środowisku, które bezpośrednio oddziałuje na świadczenie lokalnych usług publicznych” (Stone i Sandfort 2009: 1056). Proponuję zdefiniować je jako zjawisko ściśle związane z konkretnym samorządem terytorialnym. W tak rozumianym polu aktorzy stanowią dla siebie punkt odniesienia. Tworzą go aktorzy indywidualni, czyli obywatele (występujący zarówno w roli podmiotów politycznych wpływających na lokalne władze, jak i konsumentów usług dostępnych w polu) oraz aktorzy zbiorowi. Wśród tych ostatnich można wyróżnić: a) władze samorządowe ponoszące odpowiedzialność za przebieg lokalnej polityki społecznej w oddelegowanym na nie zakresie kompetencji, b) państwowych i niepaństwowych producentów usług publicznych występujących w polu, oraz c) media i agencje nadzoru.

Pola lokalnej polityki społecznej cechuje autonomia umożliwiająca powstawanie lokalnych rozwiązań instytucjonalnych prawnych i społeczno-kulturowych, które determinują przebieg istotnych interakcji społecznych z zakresu polityki społecznej, jak np. współpraca administracji samorządowej z organizacjami pozarządowymi (finansowa i pozafinansowa) oraz definiowanie przetargów publicznych dla podmiotów prowadzących działalność gospodarczą. Jednakże analiza uwarunkowań instytucjonalnych powstających wewnątrz pól lokalnej polityki społecznej nie powinna dotyczyć wyłącznie ich oddziaływania na relacje łączące samorząd z innymi aktorami zbiorowymi. Uwarunkowania te mogą również wpływać na interakcje, które nie angażują bezpośrednio władz publicznych (*vide* powstawanie porozumień organizacji pozarządowych tworzących normy postępowania w danym obszarze działalności). Należy przy tym pamiętać o potencjalnym powiązaniu praktyk społecznych – zmiana jednego rodzaju praktyk niekiedy pociąga za sobą przekształcenia pozostałych (por. Giddens 2003).

Funkcjonowanie pól lokalnej polityki społecznej jest zależne od ustawowych regulacji i polityki rządu. Pola te są zagnieżdżone w polu polityki państwa, w którym definiowany jest zakres „decentracji” polityki społecznej. W ramach pól lokalnej polityki społecznej można również wyróżnić subpola związane z określonymi obszarami polityk publicznych. Obok uwarunkowań lokalnych zależą one od specyficznych ustaw i działań państwa dotyczących obszaru niepełnosprawności, edukacji, kultury itp.

Lokalna specyfika polityki społecznej kształtowana jest zarówno przez obywateli zamieszkujących dane terytorium, jak i osoby prawne korzystające w polu z ustawowych uprawnień (np. organizacje pozarządowe wchodzące w dialog z władzami samorządowymi, nawet przy braku powiązań osobowych ze społecznością lokalną). W polach lokalnej polityki społecznej w podobnych warunkach makrospołecznych mogą powstawać różne struktury powiązań organizacyjnych i niejednorodna satysfakcja obywateli-konsumentów z jakości dostępnych usług.

Pole jako rama analityczna

Użycie perspektywy pola umożliwia analizę procesów strukturacji relacji między aktorami w polu, bez zbytejnej reifikacji społeczeństwa i pomijania endogennych źródeł różnorodności wzorów instytucjonalnych. Metafora pola ułatwia także wyjaśnienie różnorodności strukturalnej i instytucjonalnej układów mezospołecznych, które funkcjonują w zbliżonych uwarunkowaniach makrospołecznych, co może przynieść ogólne wnioski pozwalające uniknąć duplikacji badań. Poniżej przedstawiam główne cechy pól, opisane przez badaczy czerpiących z teorii konflicji centralnych. Cechy te stanowią atrakcyjny punkt odniesienia dla analiz porównawczych i dotyczą: zakresu autonomii, stabilności i integralności pola; różnorodności struktur wewnętrznych i podziałów wśród aktorów występujących w polu.

Za Moniką Krause można wyróżnić trzy zagadnienia ograniczające autonomię pola: a) wrażliwość pola na źródła nacisków pochodzące z innych pól i możliwość korzystania z tych źródeł wśród uczestników pola (elitarna vs egalitarna); b) wpływ procesów strukturacji, które różnicują pozycje między aktorami w innych polach na relacje społeczne w danym polu; c) możliwość transferu kapitału specyficznego dla danego pola pomiędzy polami (oraz wartość tego kapitału w innym polu). Transfery kapitału pomiędzy polami dotyczą w tym przypadku zarówno dóbr materialnych, jak i wartości niematerialnych, które stanowią kapitał kulturowy aktora, na przykład w postaci wiedzy i zdobytego doświadczenia (Krause 2018: 9–17).

Drugim ważnym wymiarem analitycznym jest różnorodność strukturalna występująca w obrębie pól. Obejmuje ona zarówno różnice w układzie pozycji, jak i ich wypełnienie konkretnymi aktorami (tamże). Analiza tych zjawisk pomaga w badaniu wzorów mobilności społecznej różnicujących pola, co może być interesujące w przypadku porównywania pól lokalnej polityki społecznej występujących przy samorządach terytorialnych różnego typu i wielkości. Zdaniem Krause, badając różnice w strukturacji pól warto zwrócić uwagę na: a) stopień konsensu wobec reguł konstruujących pole; b) rodzaje opozycji symbolicznych

w polu, które oddziałują na przebieg strukturacji; c) dystrybucję kapitału pomiędzy aktorami w obrębie pola i wartość różnych form kapitału w kontekście określonych praktyk. Te trzy wymiary umożliwiają diagnozowanie czwartej cechy pól, jaką jest stopień ich stabilności i integralności (Krause 2018).

Zanim przejdę do charakterystyki owej czwartej cechy, najpierw wprowadzę dwa pojęcia: infrastruktura instytucjonalna i logika instytucjonalna. W polach zależnych od państwa występuje wyraźny system współzarządzania (*governance system*) będący kombinacją publicznych i prywatnych, formalnych i nieformalnych systemów, które sprawują kontrolę w polu (Scott 2014: 244; por. Fligstein i McAdam 2012). System ten usprawnia funkcjonowanie pola i jego reprodukcję. Bob Hinings, Danielle Logue i Charlene Zietschma twierdzą, że system współzarządzania ujawnia się w postaci „infrastruktury instytucjonalnej”, poprzez występowanie w polu: a) regulatorów, nieformalnych gremiów zarządzania i organizacji reprezentujących interesy zbiorowe; b) wydarzeń konfigurujących pole, jak np. konferencje czy targi; c) kategorii i etykiet dotyczących obiektów i działań; d) wzorów i modeli organizacyjnych; e) norm społecznych i kanałów relacyjnych, w postaci sieci normatywnych (Hinings, Logue i Zietschma 2017: 176).

Logiki instytucjonalne to schematy kognitywne, które łączą środki potrzebne do działania ze spodziewanymi skutkami tychże działań. Według Ewy Boxenbaum współczesne społeczeństwa są pełne sprzecznych logik. Owocuje to napięciami wokół zasad, na których opiera się reprodukcja struktur społecznych. Logiki instytucjonalne przyswajane są w polach na trzech poziomach poznania: organizacyjnego (*organizational cognition*), grupowego (*group cognition*) oraz jednostkowego (*individual cognition*). Znajomość logik instytucjonalnych ma związek z wiedzą aktorów, która wynika z doświadczenia, dlatego nie musi uwidoczniać się w postaci zwerbalizowanej. Gdy dana logika ulega rozpowszechnieniu, wówczas aktorzy indywidualni i zbiorowi zaczynają powielać podobne wzory działania (Boxenbaum 2004). Warto jednak zaznaczyć, że w polu mogą funkcjonować konkurencyjne logiki instytucjonalne generujące rozłamy i napięcia społeczne (por. Alford i Friedland 1985). Nowe logiki instytucjonalne pojawiają się w polu w wyniku oddolnych inwencji, adaptacji i dyfuzji wzorów instytucjonalnych. Nowa logika może być również wynikiem przymusu, który ma związek ze zmianami reguł funkcjonowania pola narzuconymi przez pola nadrzędne.

Pola o mocno rozwiniętej infrastrukturze instytucjonalnej i silnie zakorzenionych logikach instytucjonalnych cechuje wewnętrzna stabilność, która sprzyja reprodukcji nierówności strukturalnych i harmonijnemu przebiegowi interakcji społecznych. Stabilność pola może ulec zaburzeniu, gdy w jego obrębie pojawiają się logiki instytucjonalne, które owocuują napięciami między aktorami. W przypadku znacznej destabilizacji, obejmującej również osłabienie

infrastruktury instytucjonalnej, pole może stracić wewnętrzną integralność, ulegając podziałowi lub rozpadowi (Hinings, Logue i Zietsma 2017; Fligstein i McAdam 2012). Ten ostatni scenariusz nie pasuje do analiz pól lokalnej polityki społecznej, ponieważ ich trwanie jest gwarantowane przez autorytet władzy państwowej.

Trzeci wymiary analityczny ma związek z występowaniem podziałów wśród aktorów w polach. Posługiwanie się pojęciem pola w połączeniu z teoriami konfliktu centralnych skutkuje założeniem, że porządek instytucjonalny wewnątrz pól jest podatny na przekształcenia, które mają związek z podmiotowym sprawstwem aktorów społecznych. Owa podatność owocuje niekiedy napięciami wokół definicji zasad strukturyzujących pola. Co istotne, według prezentowanej perspektywy badawczej ludzie nie są postrzegani jako „kulturowi ignoranci”, ale jako kompetentni aktorzy społeczni, którzy dzięki swoim umiejętnościom angażują się prace instytucjonalne służące podtrzymaniu lub zmianie zasad strukturyzujących nierówności społeczne w polu (Lawrence i Suddaby 2006; Fligstein i McAdam 2012; Scott 2001; Lin 2001).

Oba wymienione terminy wymagają krótkiego przybliżenia (szerszy opis przekracza możliwości niniejszego tekstu). Pojęcie kompetencji społecznych ma związek z podmiotowym sprawstwem, które zakłada, że ludzie dopasowują działania do kontekstów społecznych i podejmują próby manipulowania innymi aktorami w celu zachowania lub wzmocnienia swojej władzy w społeczeństwie. Kompetencje społeczne są jednym z centralnych pojęć teorii pól Fligsteina i McAdama, według której człowiek nie jest wyłącznie konstruktorem społeczeństwa, ani bezwolnym przekazywaczem znaczeń w obrębie grup i zbiorowości. Teoria ta jednocześnie odcina się od uproszczonych modeli sprawstwa stawiających ludzi w roli racjonalnych konstruktorów ładu społecznego, które znamy z teorii racjonalnego wyboru. W zamian oferuje ona podejście typowe dla konfliktu centralnych. Aktorzy strukturyzujący pola sami są przez nie strukturyzowani, co przekłada się na ich działania i preferencje (Fligstein i McAdam 2012: 13–18).

Według teorii pól ludzie posiadają kompetencje społeczne (każdy w różnym zakresie), których wartość uwidoczni się w danym kontekście działania². Dzięki tym kompetencjom przyczyniają się do zmiany instytucjonalnej (wewnątrz pola lub w polach nadrzędnych) albo nie utrudniają reprodukcji porządku społecznego. W polach istnieją zatem beneficjenci uwarunkowań instytucjonalnych (*incumbents*) oraz ich potencjalni rywale (*challengers*). Niekiedy rywale podejmują próby kwestionowania reguł pola. Ma to związek z ich subiektywną oceną sytuacji w polu i posiadanymi kompetencjami społecznymi. Wspomniane próby

² Teoria pól wyróżnia kompetencje ramowania, ustalania porządku działań, pośrednictwa i mocnego działania.

owocują ruchami społecznymi i działaniami zbiorowymi, w których aktorzy – bezpośrednio lub za pośrednictwem grup społecznych – angażują się w podważanie lub obronę porządku instytucjonalnego panującego w polu (Fligstein i McAdam 2012).

Pomocnym narzędziem do empirycznego diagnozowania w polach wspomnianych napięć jest typologia prac instytucjonalnych stworzona przez Thomasa Lawrence'a i Roya Suddaby'ego (2006), która opisuje praktyki służące tworzeniu i podtrzymywaniu zasad instytucjonalnych strukturyzujących nierówności społeczne (tabela 1).

Typologia prac instytucjonalnych ułatwia obserwację osób i grup społecznych zaangażowanych w procesy instytucjonalnej definicji. Trzeba jednak zaznaczyć, że prace instytucjonalne nie zawsze są skuteczne. Zmiana w polu może zostać zatrzymana albo efekty zmiany mogą nie odpowiadać zamiarom jej inicjatorów. Wśród przyczyn porażek w tym zakresie należy wymienić: a) brak odpowiednich zasobów i umiejętności; b) niedopasowanie promowanych rozwiązań do kontekstu instytucjonalnego panującego w polu; c) opór innych aktorów w polu, którzy utrudniają zakorzenienie promowanej logiki z racji obawy przed społeczną degradacją lub z powodu niejednakowego odczytywania wzoru kulturowego (por. Skrzypczak 2015: 185–186; Pawlak 2013: 99–106).

Perspektywa pola instytucjonalnego jest przydatna w analizie pól poddanych podobnym regulacjom ustawowym. Stosując ją do porównywania pól lokalnej polityki społecznej możemy dostrzec różnice w infrastrukturze instytucjonalnej, która służy współzarządzaniu polem. W przypadku pól lokalnej polityki społecznej, w takiej infrastrukturze mogą wystąpić np. organy doradcze władz publicznych, formalne i nieformalne fora dialogu, zrzeszenia osób prawnych itp. Infrastruktury występujące w polach lokalnej polityki społecznej mogą się różnić cechami jakościowymi (takimi jak spójność czy wewnętrzna złożoność) oraz stopniem legitymacji, który posiadają wśród aktorów społecznych (Piróg 2016: 217).

Porównując pola lokalnej polityki społecznej możemy również dostrzec różnice w zakresie liczby i rodzaju aktorów indywidualnych i zbiorowych, którzy występują w polu, oraz różne warianty łączących ich relacji – zarówno w zakresie powiązań horyzontalnych, jak i wertykalnych (por. Theiss 2013). Dobrą ilustracją tego zjawiska jest fakt, że w gminach o małej liczbie ludności występują mniej rozbudowane struktury społeczne związane z lokalną polityką społeczną, niż ma to miejsce w wielkich metropoliach (Adamiak, Charycka i Gumkowska 2015). Warto jednak zaznaczyć, że zróżnicowanie strukturalne nie musi wynikać tylko ze składu i liczebności społeczności lokalnej, ale może mieć także źródło w procesach instytucjonalnej definicji (*vide* dyfuzja logik instytucjonalnych i prace instytucjonalne), które zachodzą wewnątrz pól.

Tabela 1. Prace instytucjonalne

Prace instytucjonalne służące tworzeniu instytucji	
Forma pracy instytucjonalnej	Definicja
Obrona interesów (<i>advocacy</i>)	Mobilizacja wsparcia politycznego, wsparcie regulacyjne dzięki perswazji bezpośredniej lub zapośredniczonej poprzez techniki deliberacji.
Definiowanie (<i>defining</i>)	Konstruowanie systemów reguł służących do określania statusu lub tożsamości, definiujących granice członkostwa i tworzących hierarchie statusowe wewnątrz pola.
Nabywanie uprawnień (<i>vesting</i>)	Tworzenie struktury ról, z której wypływają prawa własności i powiązanie interesów.
Tworzenie tożsamości	Definiowanie relacji łączącej aktora z polem, w którym ten operuje.
Zmienianie stowarzyszeń normujących życie społeczne (ang. <i>normative associations</i>)	Wytwarzanie nowych połączeń między zestawami praktyk i moralno-kulturowymi podstawami tych praktyk.
Konstruowanie sieci normatywnych	Konstruowanie powiązań międzyorganizacyjnych, dzięki którym praktyki zostają normatywnie usankcjonowane i formowane są grupy stosujące się do posłuszeństwa, monitoringu i ewaluacji.
Mimikra	Łączenie nowych praktyk z istniejącymi zestawami utrwalonych praktyk, technologii i reguł (w celu ułatwienia adaptacji promowanych wzorów).
Teoretyzowanie	Stworzenie i uszczegółowienie kategorii abstrakcyjnych oraz opracowywanie łańcuchów przyczynowo-skutkowych.
Edukowanie	Edukowanie aktorów w wiedzy i umiejętnościach sprzyjających zakorzenieniu nowej instytucji.
Prace instytucjonalne służące podtrzymywaniu i utrwalaniu instytucji	
Forma pracy instytucjonalnej	Definicja
Ułatwianie pracy	Korzystanie z pozycji wynikającej z obowiązujących reguł. Umożliwianie i wspieranie działań. Ułatwianie dostępu do różnorodnych zasobów i tworzenie agencji autoryzujących.
Nadzorowanie	Zapewnianie posłuszeństwa za pomocą egzekwowania uprawnień, audytu i monitoringu.
Odstraszanie	Tworzenie represyjnych barier dla zmiany instytucjonalnej.
Wartościowanie i demonizowanie	Dostarczanie ilustracji, które prezentują w dobrym świetle obowiązujący porządek normatywny i demonizują ewentualne porządki alternatywne.
Mitologizowanie	Konserwowanie założeń normatywnych danej instytucji poprzez tworzenie i podtrzymywanie mitów dotyczących jej historii.
Zakorzenianie i rutynizowanie	Aktywne podsuszanie aktorom założeń normatywnych, które nie negują rutynowych działań i praktyk organizacyjnych.

Źródło: Lawrence i Suddaby 2006: 221–230.

Perspektywa pola ułatwia analizowanie przyczyn zróżnicowania instytucjonalnego występującego w układach rządzenia, kierując naszą uwagę na różnice zarówno w wymiarze formalnoprawnym, jak i społeczno-kulturowym (Scott 2001). W kontekście wielosektorowego charakteru lokalnej polityki społecznej szczególnie warte uwagi są takie instytucje, jak: filantropia, wolontariat, wspieranie organizacji pozarządowych przez władze samorządowe oraz lokalny dialog obywatelski, które mogą wpływać na sukces lub porażkę określonych aktorów zbiorowych w polu lokalnej polityki społecznej.

Strukturyzowanie pola przez instytucje dotyka nie tylko aktorów indywidualnych (*vide* nierówny dostęp do usług publicznych), ale również władze samorządowe i niepublicznych aktorów zbiorowych. Instytucje faworyzują lub defaworyzują aktorów w danym kontekście interakcyjnym i wpływają na kształt nierówności społecznych (por. Lukes 1974; Giddens 2003). Należy pamiętać, że pozycja aktora nie wynika wyłącznie z uwarunkowań instytucjonalnych występujących w danym polu. Ma ona również związek z kapitałami aktora (łącznie z tymi zdobywanymi poza polem) i możliwością oddziaływania na pola nadrzędne. Przedstawiony model analityczny ułatwia wyjaśnienie między innymi różnorodnych wzorów współpracy administracji samorządowej z podmiotami trzeciego sektora, która obok całkowitego braku współpracy, połączonego z ewentualnym obserwowaniem działań drugiej strony, obejmuje relacje o różnej wzajemności i autonomii, jak: a) partnerstwo, b) kontraktowanie usług u podmiotów o silnej tożsamości, c) klientelistyczne uzależnienie NGO-sów od samorządu (por. Brinkerhoff 2006)³.

Możliwości poznawcze związane z użyciem metafory pola do badania lokalnej polityki społecznej dobrze podsumowuje schemat badawczy utworzony przez Richarda W. Scotta i współpracowników do analizy zróżnicowania pól zależnych od polityki rządu i procesów zachodzących w ich wnętrzach (Scott 2001: 202; por. Scott i in. 2000). Znalazły się w nim następujące wymiary: a) centralizacja funduszy, czyli wymiar koncentracji zasobów finansowych używanych przez aktorów w polu (np. uzależnienie od organizacji grantodawczej); b) spójność współzarządzania (*unity of governance*), czyli wymiar spójności rzeczywistych działań z formułowanymi i wymuszonymi regułami społecznymi, owocująca dopasowaniem struktur współzarządzania do jurysdykcji; c) publiczno-prywatny sposób współzarządzania, czyli wymiar sprawowania kontroli nad polem przez aktorów organizacyjnych z sektorów prywatnego i publicznego; d) izomorfizm strukturalny, czyli wymiar konformizmu aktorów organizacyjnych wobec określonego modelu strukturalnego; e) spójność granic organizacyjnych, czyli wymiar, w jakim formy organizacyjne obecne w polu

³ Przykładem pracy implementującej przedstawioną perspektywę badawczą jest diagnoza wzorów dialogu administracji samorządowej z organizacjami pozarządowymi (Piróg 2016).

posiadają oczywiście, dobrze wyodrębnione granice; f) konsens dotyczący logik instytucjonalnych, czyli wymiar, w jakim aktorzy obecni w polu uznają i stosują się do tych samych ogólnych przekonań i przepisów działania w wykonywaniu swych czynności w polu; g) połączenia organizacyjne, czyli wymiar powiązań formalnych i nieformalnych łączących aktorów w polu; h) jasne granice pól, wskazujące na to, czy aktorzy i struktury obecni w polach są odizolowani względem pól sąsiednich.

Kontrowersje związane z pojęciem pola

Na zakończenie artykułu warto wymienić główne argumenty krytyki wobec stosowania pojęcia pola. Argumenty te równoważą nieco przedstawiony wyżej opis korzyści wynikających z posiłkowania się perspektywą pola w badaniu mezospołecznych układów interakcyjnych.

Pierwsza kontrowersja głosi, że zastosowanie pojęcia pola niesie ze sobą ryzyko tautologii i okultyzmu, polegające na definiowaniu pól na podstawie skutków porządkujących rzeczywistość. Niewidzialne pola mogą przypominać „eter”, które umożliwiają wyjaśnienie czegokolwiek, niedającego się wyjaśnić w inny sposób (Martin 2003: 7).

Jeśli pole wywiera wpływ na aktorów, to bez nich jest niewidoczne i stanowi czystą potencjalność, dlatego ważne jest określenie, na podstawie jakich przesłanek można empirycznie diagnozować istnienie pól. W działaniu tym można wykorzystać cztery wskazówki Paula J. DiMaggio i Waltera W. Powella, które zostały oparte na obserwacji aktywności organizacji formalnych. W polach występuje: 1) wzrost liczby interakcji między organizacjami; 2) wyłonienie się dobrze zdefiniowanych wzorów hierarchii i standardów zawierania koalicji; 3) wzrost ilości informacji, które muszą zostać przyswojone przez uczestników pola; 4) rozwój świadomości uczestników pola, że są zaangażowani we wspólne przedsięwzięcie (DiMaggio i Powell 1983). Ponadto pola instytucjonalne mają własną autonomię i zgodnie z sugestią Bourdieu przypominają ustrukturyzowany, niekoniecznie przestrzenny układ pozycji (Bourdieu i Wacquant 2001). Trzymając się powyższych założeń, pola: a) nie muszą mieć wyraźnych granic geograficznych, b) mogą powstawać spontanicznie lub być efektem działań państwa, c) są podtrzymywane przez podmioty zaangażowane w pole lub poprzez siłę przymusu prawnego (por. Fligstein i McAdam 2012).

Druga kontrowersja związana jest z faktem, że gros opisów zjawisk zachodzących w polach dotyczy przebiegu procesów izomorfizmu i dynamiki instytucjonalnej badanych w czasie teraźniejszym (Meyer i Scott 1992). Tym samym mało uwagi poświęcają wiedzy historycznej, która mogłaby wyjaśnić różnice w funkcjonowaniu instytucji. Zarzut ahistoryczności wobec teorii pól nie jest

jednak całkiem trafny. Aktorzy w polach dopasowują się do zasad strukturyzujących pole, ale mogą również podejmować próby wpływania na ich modyfikację (Lin 2001: 184–196; Fligstein i McAdam 2012: 13–18), co oznacza, że muszą te zasady wcześniej przyswoić i zinternalizować. Jeżeli na instytucje spojrzymy w trzech wymiarach: a) regulacyjnym, obejmującym akty prawa, b) kulturowo-kognitywnym, obejmującym wiedzę i tożsamości kształtujące ludzkie zachowania oraz c) normatywnym, dotyczącym norm i sankcji nieformalnych (Scott 2001: 52), to dostrzeżemy, że zrozumienie różnic występujących w obrębie pól wymaga niekiedy przyswojenia wiedzy historycznej. Uwaga ta dotyczy zarówno aktorów doświadczających różnic w podobnych polach, jak i badaczy poszukujących wyjaśnień zróżnicowania instytucjonalnego⁴.

Trzecia kontrowersja dotyczy celowości używania pojęcia pole. Według niego opis dynamiki instytucjonalnej można osadzić w kontekście innych terminów, które występują w słowniku nauk społecznych (por. Theiss 2017). Uwaga ta dotyczy szczególnie dwóch pojęć: systemu i sieci. Pole posiada moc porządkującą interakcje i działania aktorów, w czym przypomina system narzucający podmiotom sprawczym określone role związane z pozycjami społecznymi. Pole odróżnia się jednak od systemu. Jest reprodukowalne, ale „nie ma cech systemu dążącego do stabilności” (Pawlak 2013: 83). Używanie perspektywy pola oznacza porzucenie analiz nonkonformizmu aktorów w kategoriach jawnych i ukrytych funkcji systemowych (por. Merton 2002). Pola mogą ulec przekształceniom dzięki sprawstwu podmiotowemu, zawdzięczanemu częściowemu „wyswobodzeniu” aktora z instytucji. Mogą również przestać istnieć w wyniku opuszczenia przez aktorów, choć uwaga ta nie dotyczy pól narzuconych ustawowo. Niestabilność niektórych pól sprawia, że przypominają one „teren w ruchu”, dynamizowany przez procesy wewnętrzne (Emery i Trist 1965: 26; Warren 1967).

Pojęcie sieci jest szeroko rozpowszechnione w opisach lokalnego różnicowania polityki społecznej, które akcentują zagadnienia związane z dystrybucją władzy i sprawnością działania instytucji (Theiss 2013; Sadowski 2011; Swianiewicz, Herbst, Lackowska i Mielczarek 2008). Wiedząc o tym, warto dokonać krótkiego porównania pojęć: sieć społeczna i pole instytucjonalne. Spojrzenie na pola z perspektywy konfliccji centralnych pozwala uniknąć głównych słabości sieciowych wariantów teorii wymiany (Udehn 2001; Fligstein 2001), czyli uproszczonego modelu racjonalnego aktora społecznego i reifikowania społeczeństwa (*vide gry* o pozycję w ustalonej macyry nierówności strukturalnych). Z perspektywy pola instytucjonalnego sieci społeczne są strukturami przyczyniającymi się do dyfuzji i utrwalania reguł instytucjonalnych. Sieci i instytucje łącznie stanowią „infrastrukturę społeczeństwa” (Lin 2001). Sieć swoimi

⁴ Przykładem jest tu Pierre Bourdieu, który badał pola w dwóch wymiarach: wertykalnym, obejmującym historię i horyzontalnym, związanym z czasem teraźniejszym (Bourdieu 1971).

odnogami może przekraczać granicę pola. Instytucje determinują kształt sieci, ale aktorzy za pośrednictwem sieci mogą wpływać na kształt instytucji. Podejście to wypływa z tezy, że matryca strukturalna jest podatna na przekształcenia dzięki przemianom zasad strukturyzujących społeczeństwo, a przemiany te bazują na refleksyjności aktorów (Fligstein 2001; Giddens 2003).

Ostatnia ważna kontrowersja dotyczy kwestii fundamentalnej, jaką jest wizja częściowego „wyswobodzenia” aktorów spod wpływu instytucji społecznych, która towarzyszy konflacom centralnym i bazującym na nich opisom dynamiki instytucjonalnej w polach. Opisy te głoszą, że instytucje wpływają determinująco na działania aktorów. Równocześnie jednak niedostatecznie tłumaczą, w jaki sposób aktor konstruowany przez społeczeństwo może częściowo wyswobodzić się spod jego wpływu i wejść w rolę przedsiębiorcy instytucjonalnego (Pawlak 2013: 105). Konflacje centralne przypisują tę zdolność ludzkiemu habitusowi i kompetencjom społecznym jednostki. Nie są to odpowiedzi wyczerpujące i nie przekonują krytyków (Archer 2013; Domecka 2013).

Na koniec warto podkreślić, że przedstawione głosy krytyczne nie przekreślają przydatności empirycznej konflacji centralnych i programów badawczych wykorzystujących pojęcie pola. Przypominają za to o przestrodze Jeffreya Alexandra, że wszystkie teorie społeczne zawierają presupozycyjne założenia, które są zarazem ich fundamentem i najsłabszym ogniwem (Alexander 1982).

Bibliografia

- Adamiak, Piotr, Beata Charycka i Marta Gumkowska. 2015. *Polskie organizacje pozarządowe 2015*. Warszawa: Stowarzyszenie Klon/Jawor. <http://fakty.ngo.pl/wiadomosc/1889499.html>. Dostęp 20.03.2018.
- Aldrich, Howard E. 1979. *Organizations and Environments*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Alexander, Jeffrey. 1982. *Positivism, Presuppositions and Current Controversies*. Berkeley: University of California Press.
- Alford, Robert R. i Roger Friedland. 1985. *Powers of Theory. Capitalism, the State, and Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Archer, Margaret. 2013. *Człowieczeństwo. Problem sprawstwa*. Tłum. A. Dziuban. Kraków: Nomos.
- Blau, Peter M. i Richard W. Scott. 1962. *Formal Organizations: A Comparative Approach*. San Francisco: Chandler Publishing Company.
- Bourdieu, Pierre. 1971. *Le marché des biens symboliques*. „L'Année Sociologique” 22: 49–126.
- Bourdieu, Pierre. 1986. *The forms of capital*. W: J. Richardson (red.). *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood, s. 241–258.

- Bourdieu, Pierre. 2009. *Rozum praktyczny. O teorii działania*. Tłum. J. Stryczyk. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Bourdieu, Pierre i Loïc J.D. Wacquant. 2001. *Zaproszenie do socjologii refleksyjnej*. Tłum. A. Sawisz. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Boxenbaum, Eva. 2004. *Institutional Innovation. The emergence of a proto-institution*. DRUID summer conference 2004 on Industrial Dynamics, Innovation and Development. Denmark: Helsingør. <http://www2.druid.dk/conferences/viewpaper.php?id=2470&cf=16>. Dostęp 27.03.2018.
- Brinkerhoff, Jennifer M. 2006. *Ramy definicyjne partnerstwa pomiędzy sektorem rządowym a organizacjami non-profit*. Tłum. J. Popowski. W: A. Gałązka i J. Herbst (red.). *Trzeci sektor dla zaawansowanych. Współczesne teorie trzeciego sektora – wybór tekstów*. Warszawa: Klon/Jawor, s. 85–103.
- DiMaggio, Paul J. i Walter W. Powell. 1983. *The Iron Cage Revisited. Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields*. „American Sociological Review” 48(2): 147–160.
- Domecka, Markieta. 2013. *Dualność czy dualizm? Relacje pomiędzy strukturą i podmiotowym sprawstwem we współczesnych debatach teoretycznych*. W: A. Mrozowicki, O. Nowaczyk i I. Szlachcic (red.). *Sprawstwo. Teorie, metody, badania empiryczne w naukach społecznych*. Kraków: Nomos, s. 103–115.
- Emery, E. Frederick i Eric L. Trist. 1965. *The Casual Texture of Organization Environments*. „Human Relations” 18(1): 21–22.
- Evan, William M. 1965. *Toward a Theory of Inter-Organizational Relations*. „Management Science” 11(10): 217–230.
- Fligstein, Neil. 1996. *Markets as Politics: A Cultural-Political Approach to Market Institutions*. „American Sociological Review” 61(4): 656–673.
- Fligstein, Neil. 2001. *Social Skill and Theory of Fields*. „Social Theory” 19(2): 105–125.
- Fligstein, Neil i Doug McAdam. 2012. *A Theory of Fields*. New York: Oxford University Press.
- Friedman, Milton. 1962. *Capitalism and Freedom*. Chicago–London: University of Chicago Press.
- Giddens, Anthony. 1999. *Trzecia droga. Odnowa socjaldemokracji*. Tłum. H. Jankowska. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Giddens, Anthony. 2001. *Nowe zasady metody socjologicznej. Pozytywna krytyka socjologii interpretacyjnych*. Tłum. G. Woroniecka. Kraków: Nomos.
- Giddens, Anthony. 2003. *Stanowienie społeczeństwa. Zarys teorii strukturacji*. Tłum. S. Amsterdamski. Poznań: Zysk i Ska.
- Grewiński, Mirosław. 2009. *Wielosektorowa polityka społeczna: o przeobrażeniach państwa socjalnego*. Warszawa: WSP TWP.
- Hausner, Jerzy. 2002. *Od idealnej biurokracji do zarządzania publicznego*. W: M. Marody (red.). *Wymiary życia społecznego. Polska na przełomie XX i XXI wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, s. 420–440.
- Hayek, Friedrich August, von. 2005. *Droga do zniewolenia*. Tłum. K. Gruba i in. Kraków: Arkana.

- Hinings, Bob, Danielle Logue i Charlene Zietschma. 2017. *Fields, Institutional Infrastructure and Governance*. W: R. Greenwood, Ch. Oliver, T.B. Lawrence i R.E. Mayer (red.). *The SAGE Handbook of Organizational Studies. Second Edition*. London: SAGE, s. 170–197.
- Krause, Monika. 2018. *How fields vary*. „The British Journal of Sociology” 89(1): 3–22.
- Kulesza, Ewa. 2013. *Lokalna polityka społeczna*. Warszawa: Centrum Rozwoju Zasiobów Ludzkich.
- Laumann, Edward i David Knoke. 1987. *The Organizational State: Social Choice in National Policy Domains*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Lawrence, Thomas B. i Roy Suddaby. 2006. *Institutions and Institutional Work*. W: S.R. Clegg, C. Hardy, T.B. Lawrence i W.R. Nord (red.). *Handbook of Organization Studies, Second Edition*. London: SAGE, s. 215–254.
- Lewin, Kurt. 1939. *Field Theory and Experiment in Social Psychology: Concepts and Methods*. „American Journal of Sociology” 44(6): 868–896.
- Lewin, Kurt. 1951. *Field Theory in Social Science: Selected Theoretical Papers*. New York: Harper & Brothers.
- Lin, Nan. 2001. *Social Capital: A theory of social structure and action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lukes, Steven M. 1974. *Power: A Radical View*. London–Basingstoke: Macmillan.
- Mannheim, Karl. 1974 [1935]. *Człowiek i społeczeństwo w czasie przebudowy [Mensch und Gesellschaft im Zeitalter des Umbau]*. Tłum. A. Raźniewski. Warszawa: PWN.
- Martin, John Levi. 2003. *What is Field Theory?*. „American Journal of Sociology” 109(1): 1–49.
- Merton, Robert K. 2002. *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*. Tłum. J. Wertenstein-Żuławski i E. Morawska. Warszawa: WN PWN.
- Meyer, John i Brian Rowan. 1977. *Institutional Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony*. „American Journal of Sociology” 83(2): 340–363.
- Meyer, John W. i Richard W. Scott (red). 1992. *Organizational Environments. Ritual and Rationality. Updated Edition*. London: SAGE.
- Ostrom, Vincent. 1994. *Federalizm amerykański: Tworzenie społeczeństwa samorządowego*. Tłum. J. Kubicka-Daab i M. Korzycka-Iwanow. Warszawa: Polskie Towarzystwo Psychologiczne.
- Pawlak, Mikołaj. 2013. *Organizacyjna reakcja na nowe zjawisko. Szkoły i instytucje pomocowe wobec uchodźców w Polsce po 2004 r.* Warszawa: Instytut Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji UW.
- Peters, Guy B. 2011. *Dwie wizje rządzenia decentralizacją i recentralizacją procesów rządzenia*. Tłum. S. Mazur. „Zarządzanie Publiczne” 15(1): 110–122.
- Piróg, Tomasz. 2016. *Dialog obywatelski w perspektywie socjologicznej. Mity i realia rządzenia*. Kraków: Nomos.
- Rychard, Andrzej. 2000. *Przestrzeń instytucjonalna*. W: A. Giza-Poleszczuk, M. Marody i A. Rychard (red.). *Strategie i system. Polacy w obliczu zmiany społecznej*. Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN, s. 167–204.
- Sabatier, Paul (red.). 2007. *Theories of the Policy Process*. Boulder: Westview Press.

- Sadowski, Ireneusz. 2011. *Spoleczna konstrukcja demokracji lokalnej: rola kapitału społecznego w działaniu instytucji przedstawicielskich*. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN.
- Scott, Richard W. 2001. *Institutions and Organizations* (2nd ed.). Thousand Oaks–London: SAGE.
- Scott, Richard W. 2014. *Institutions and Organizations* (4th ed.). Thousand Oaks–London: SAGE.
- Scott, Richard William i John Meyer. 1983. *The Organization of Societal Sectors*. W: J. Meyer i R.W. Scott (red.). *Organizational Environments: Ritual and Rationality*. Beverly Hills: SAGE, s. 129–153.
- Scott, Richard W., Martin Ruef, Peter J. Mandel i Carol A. Caronna. 2000. *Institutional Change and Healthcare Organizations: From Professional Dominance to Managed Care*. Chicago: University of Chicago Press.
- Skrzypczak, Bohdan. 2015. *(Proto)instytucje społecznościowe – przejawy i formy deinstytucjonalizacji aktywności obywatelskiej i społecznej*. W: R. Krenz, S. Mocek i B. Skrzypczak (red.). *Efekt motyla. Scenariusze rozwoju sektora społecznościowego w Polsce*. Warszawa: CC, CAL, s. 171–195.
- Staniszki, Jadwiga. 2003. *Władza globalizacji*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Stone, Melissa M. i Jodi R. Sandfort. 2009. *Building a policy fields framework to inform research on nonprofit organizations*. „Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly” 38(6): 1054–1075.
- Swianiewicz, Paweł, Jan Herbst, Marta Lackowska i Adam Mielczarek. 2008. *Szafarze darów europejskich. Kapitał społeczny a rewitalizacja polityki regionalnej w polskich województwach*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Theiss, Maria. 2017. *Wyjaśnienia lokalnej polityki społecznej: podejścia i tradycje badawcze*. „Polityka Społeczna” 5–6: 14–20.
- Theiss, Maria. 2013. *Perspektywa sieci społecznych w badaniach lokalnej polityki społecznej*. „Problemy Polityki Społecznej” 22: 99–114.
- Udehn, Lars. 2001. *Methodological Individualism. Background, History and Meaning*. London–New York: Routledge Taylor.
- Warren, Ronald L. 1967. *The Interorganizational Field as a Focus for Investigation*. „Administrative Science Quarterly” 12(3): 396–419.
- Załęski, Paweł. 2012. *Neoliberalizm i społeczeństwo obywatelskie*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Zietsma, Charlene, Peter Groenewegen, Danielle M. Logue i Bob Hinings. 2017. *Field or Fields? Building the Scaffolding for Cumulation of Research on Institutional Fields*. „Academy of Management Annals” 11(1): 391–450.